որ Սոմալեան իւր Quadro della st. lett. di Arm. գործին մէջ (Վենետ. 1829, էջ 72) տեղիք սխալ թարգմանած է, որուն համաձայն Մագիստրոս կ'ըլլայ թարգմանիչ նաեւ Ողիմպիոդորոսի, Կալիմաքոսի եւ Անդրոնիկոսի, որ սխալ է, քնագիրն յայտնի է որ պատմիչը արդէն ինքը հայերէն թարգմանութեամբ գտած է: Տեղիքիս այս սխալ թարգմանութիւնը Սոմալեանի ձեռքով մոլորցուցած է նաեւ C. Fr. Neumann (Versuch einer Gesch. d. arm. Lit. [Leipz. 1836, էջ 140]), V. Langlois (Collection des hist. anc. et mod. de l'Arm. I, p. 403, col. 2 — մինչ սոյն Langlois առիթ յառաջ Մագիստրոսի մասին կատարած ուսումնասիրութեան մէջ [Journal Asiatique, t. VI, 13 (1869), p. 52—53, տե՛ս նաեւ անդ, էջ 22] ուղիղ թարգմանած էր) եւ ուրիշները: Մաշ. իր բաբեկամին կ'իմացնէ որ թարգմանած է արդէն Պղատոնի երկու ճառերը՝ Տիմէոսի եւ Փիղոնի տրամաբանութիւնն, իսկ Եւկլիդոսի երկրաչափութիւնն ալ սկսած է թարգմանել: Բայց կը յանձնէ, եթէ Աստուած տակաւին կեանք չնորհէ «բազում հոգս յանձին կալեալ զինացեալն բոլոր Յունաց եւ Աստուց թարգմանել ոչ դանդաղեցայց»: Բացի Պղատոնի երկու վերոյիշեալ ճառերէն ունինք հայերէն թարգմանութեամբ նաեւ ուրիշ չորս ճառեր ալ Պղատոնի յիւթիփրոն, Սոկրատայ Պատասխանի, Օրէնք եւ Մինոս:

Այս ճառերուն թարգմանութեան ժամանակը մինչեւ հիմայ խնդրական է. ե. գարէն սկսեալ մինչեւ ԺԱ. դար հանուած է վերադրուելով Գր. Մագիստրոսի, սակայ անդին կարելի չէ անցնիլ նկատելով Հայաստանի յարափոփոխ քաղաքական վիճակը: Fr. C. Conybeare, որ բնագրական տեսակէտով լաւ ուսումնասիրած է Եւթիփրոն (American Journal of Philology, 12 [1891], էջ 193—210), Օրինաց առաջին վեց գրքերը (գիրք Ա.—Գ., անդ, էջ 399—413, գիրք Դ., անդ, 14 [1893], էջ 348—349, գիրք ե. եւ Զ., անդ, 15 [1894], էջ 31—50) եւ Սոկրատայ Պատասխանին (անդ, 16 [1895], էջ 300—325) եւ հետաքրքրական եղրակացութիւններ հանած էր. իրրեւ այս թարգմանութեանց թուական առաջարկած էր նախ է. եւ նայն իսկ ե. գար եւ ապա եկաւ այն գործնական եզրակացութեան որ հայերէն թարգմանութիւնը կատարուած է փոքրագիր գրուած յունարէն բնագրի մը վրայէն, ուր բառերն արդէն բաժնուած էին. այս պարագան նկատելով հաւանագոյն կը դանէ այս թարգմանութիւնը Մագիստրոսին վերագրելը: Leroy կոնիրիրի այս կարծիքին բոլորովին համամիտ է: Բայց որովհետեւ բացի Տիմէոսի տրամաբանութենէն միւս չորս ճառերու մասին Մագ. իր վերոյիշեալ նամակին մէջ բնաւ յիշատակութիւն չ'ընէր՝ Leroy կ'ենթադրէ թէ կեանքի վերջին տարիներուն թարգմանած ըլլայ: Իսկ Տիմէոսի տրամաբանութեան թարգմանութեան մերձաւոր թուականին մասին կուգան մը կը դանէ 70րդ նամակին մէջ՝ ուղղուած առ Իբրահիմ ամիրա, ուր Մագիստրոս այս հայ մօրմէ ծնած մահմեդականը քրիստոնէութեան դարձնելու համար քրիստոնէական վարդապետութիւններն անոր բացատրած ժամանակ յառաջ կը բերէ նաեւ բազմաթիւ հին փիլիսոփաներու կարծիքն, այսպէս նաեւ Պղատոնի վկայութիւնը Տիմէոսի ճառէն մարմինները յառաջագայութեան մասին: Ինագիրներու համազրութիւնէն կը տեսնուի որ Մագիստրոսի այս տեղիքը գրեթէ բառացի առնուած է Դաւիթ Անյաղթի Սահմանիներէն (Գիրք Սահմանաց [հրտ. 1833], էջ 122 = Մագիստրոսի նամակ [հրատ. Կոստանեանց], էջ 179) եւ բաւական կը չեզի հայերէն թարգմանութենէն (էջ 106): Ամէն կը հետեւցնէ իրաւամբ որ նամակս գրելու ժամանակ տակաւին չէր թարգմանած, բայց ամիրային հետ ունեցած այս թղթակցութեան թուականն ալ որոշ չէ: Leroy կը միտի գետեղել այն տարիներուն, երբ Մագիստրոս Բիւզանդիոն կ'ապրէր պաշարուած իր վրայ հիացողներէն եւ թղթակցութեան մէջ էր ուրիշ մահմեդականի մը՝ Մանուէլէի հետ, այսինքն իրր 1045—1048 տարիներուն:

Հ. վ. ԻՆԳԻԼԻԶԵԱՆ

ՍԱՄՈՆԱՑ ՅՈՒՆԻՐ, խմբագրեց Պրոֆ. Դոկտ. Մանուկ Աբեղեան, աշխատակցութեամբ կարապետ Օհանջանեանի: Հատոր Ա.: Երեւան Պետական Հրատարակչութիւն, 1936, 8°, էջ ԼԶ + 1128: Գինն՝ 22 րուբլի, կազմուած՝ 25 րուբլի:

Պրոֆ. Մանուկ Աբեղեան, աշխատակցութեամբ Կ. Մ. Օհանջանեանի ձեռնարկած է գեղեցիկ գործի մը՝ քննական հրատարակութեամբ լոյս ընծայել հայ ժողովրդական բանահիւսութեան թանկագին գոհարները: Առաջիկայ դիրքս առաջին հատորն է այդ շարքին՝ նուիրուած Սասնայ Ծռերուն:

Լայն ներածութիւն մը (էջ 7—41) կը

ներկայացնէ մեզի նախ Սասնայ Ծռերու պատմական հիմքերը, անոր անցուցած փուլերը, ժողովրդական կեանքը անոր մէջ ու վերջապէս վէպին արուեստը: Ընդհանուր նախապատրաստով կը պարզէն խմբագրողներն իրենց ծրագիրն ու մեթոտը (էջ 43—50): Կ'իմանանք հոն թէ երեք տարուան աշխատանքի պտուղն է գործս. երեք տարուան մէջ անոնք հաւաքած են մօտ 65 պատմուածքներ Սասնայ Ծռերէն, որոնք ձեւով, բովանդակութեամբ ու պեղարուեստական գեղեցիկ յատկանիշներով կը տարբերին իրարմէ: Ներկայ հատորիս մէջ զետեղուած են 25 պատմուածքներ. տասնեակ մը մըն ալ արդէն պլոյր լոյս տեսած է. այս պատմուածքներն են Վանայ բարբառով ու ենթաբարբառներով (այսպէս Մոկաց, Շատախի, Նարեկի, կաճեոի եւն): Բ. հատորին կը վերապահուին Տարօն-Մուշի բարբառով պատմուածքները, ինչպէս նաեւ պատմուածքները Ալաշկերտի եւ Բասենի: Բարբառային առանձնայատկութիւնները հնչումները: Գործիս գլխաւոր մասը կը սկսի Վանայ լճի արեւելեան գաւառներու համառօտ տեղագրութեամբ (էջ 53—58). ապա կը տրուի բառական ընդարձակ քերականութիւն մը այն գաւառներու հայերէն բարբառներուն (էջ 59—78): Սասմայ Ծռերուն յիշեալ 25 բնագիրները կը կազմեն հատորիս էական մասը: Իւրաքանչիւր բնագիր ունի իւր յառաջարանը, ուր կը տրուի համառօտ գծերով պատմիչին կենսագրութիւնը, յաճախ նաեւ պատմիչին կենսագրութիւնը, յաճախ նաեւ անոր նկարը: Բնագիրները տողատուած են հնչեմարդով եւ ուրոյն խորագիրներով հանդերձ ուրոյն ձեւերը դգալի է ամէն տեղ:

Առանձնապէս հետաքրքրական են վէպին պատմական հիմքերը, զորոնք խմբագրիչները գործիս սկիզբը գետեղած են: Սասնայ Ծռերուն մէջ երեսուն կ'ելլէ երեք սերունդ. 1. Սասուն. 2. անոր որդին՝ Դաւիթ (ըստ ոմանց՝ նաեւ. 2. անոր որդին՝ Դաւիթ (ըստ ոմանց՝ Առիւծաձեւ Մհեր, եւ անոր որդին Դաւիթ). 3. Դաւիթի որդին՝ Մհեր. Մհեր որդի մըն ալ կ'ունենայ՝ անունը մոռցուած: Սասունի այս քաջերուն պատմութիւնը սերտօրէն կը կապուի դաւադի անուան հետ: Սանասար է նախ Սարասար՝ Աղբեւտանի Սենեքերիմ թագաւորի որդին, որ իւր եղբօր՝ Ագրամեղիպի հետ Հայաստան կ'ապաստանի: Սարասարի պատմութիւնը ապագային օղակ կը ծառայէ հայ նախարարութիւնները, մանաւորապէս Արծրունիները՝ Ս. Գրոց անձինքներու հետ կապելու: Խորենացւոյ պատմած մէկ միջադէպը ասոնց ծագման մասին թէ «մանկան ննջելոյ անձրեւ եւ արեւ հակառակեալ եւ հովանի թռչնոյն պատանւոյն թալկացելոյ» (Բ. 7) երեւան կու գայ նաեւ Սասնայ Ծռերու պատմութեան մէջ՝ Զմրուխտ հաւքը «թեւերը փռում ա, չուք անում, որ դլինչ քնի» (էջ 10): Նաեւ Մուշեղ Մամիկոնեան ու Թէոդորոս Ռշտունի (իրր Թեւանան ու Թէոդորոս Քաջունի կամ Քեւռ Թորոս) կ'երեւան Սասնայ Ծռերուն մէջ. բայց անոր գլխաւոր անձինքները Թ. դարէն են: Վէպին բուն հերոսը՝ Դաւիթ, է Բագարատ Բագրատունեաց որդին, որ իւր եղբօր հետ՝ լեռները կը փախչի հօրը դէմ ելնելէն առաջ եւ Խութի իշխան՝ Ցոլիանի հետ արարական արշաւանքներուն կը դիմադրէ. անոնք կը չարչարեն Յուսուփի զօրքերը. կը սպաննեն զօրավարը, բայց կը խորտակուին Բուղայի առջեւ, որ պիրներ դերի կը վարէ: Դաւիթ, Աշոտ իրենց հօր հետ կրօնափոխ կ'ըլլան. իսկ Խութեցի Ցոլիան կը նահատակուի: Դաւիթը վիպական Դաւիթն է իւր դերով. Ցոլիան Խութեցի կ'ըլլայ Զենով Ցոլիան, մինչ Բուղա ըմրիչի դերը կը ստանձնէ հոս: Մհեր անունը Սասունի Մհերը իշխանն է (ԺԱ. դար), ինչպէս որ Ցոան Վիրդ է Վիրդն իշխանը (ԺԲ. դար): Սասնայ Ծռերը կը ճանչնան Մարայ Մելիքը՝ եգիպտոսի սուլթանը, թէեւ դէպքերը բաղդատի խալիֆայութեան կը վերաբերին, բայց հոս եւս պատմական վերյիշում մըն է Մելքն Դարէն, երբ էյուբեանց իշխանութիւնը մինչեւ Հայաստան տարածուեցաւ:

Սասնայ Ծռերու պատմութիւնը պատմական հերոսապատում մըն է, ուր անձինքներ ու գարեր իրարու ընդհատուած են, եւ երբ Պրոֆ. Մ. Աբեղեան եւ Կ. Մ. Օհանջանեան նոյն կորուստէ կը փրկեն՝ քաղելով տակաւ թրքահայ գաղթականներու բերնէն՝ կը մնայ մեզի մեր խորին գնահատանքը յայտնել իրենց այս գեղեցիկ աշխատութեան համար:

Հ. Պ. ԵՍԱՊԱԼԵԱՆ

© National Library of Armenia